

1980 -1990-YILLARDA O‘ZBEKISTON

Intizor Yoqubova Raxmatilloevna

Toshkent shahar Chilonzor tumani 2-son kasb-hunar maktabi Tarix

+998977923318

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada 1980-yillardan 1990-yillargacha bo‘lgan davrda O‘zbekistonda kino rassomligining shakllanish va rivojlanish bosqichlarining tarixiy va nazariy asoslari to‘g‘risida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: kino rassom, kino san‘ati, badiiy konseptsiya, kinemotograf, O‘zbekfilm

KIRISH

Kino san‘ati inson ongi va qalbiga kuchli ta‘sir ko‘rsata oluvchi beqiyos qudrat va imkoniyatlarga ega. Uning o‘ziga xosligi shundaki, kino qahramonlarning ichki dunyosi so‘z bilan, o‘y-xayollari kinooperator orqali yirik, o‘rta va umumiy planlarda, rejissyorning topilmasida, rassomning qoramalarida, kompozitorning qahramon tabiatiga monand kuy-qo‘shiq yarata bilishida o‘z aksini topadi. To‘g‘ri tanlangan mavzu, g‘oya, muhimi, tasviriy yechim kabi umumlashmalar tomoshabinni film davomida ro‘y berayotgan voqea joyiga pinhona yetaklaydi. Kino san‘atining o‘ziga xos qonun-qoidalari asosida yaratilgan ekran asari namoyishi davomida tomoshabin kino qahramon yashab turgan makonda u bilan birga nafas oladi, dardlari va shodliklariga sherik bo‘ladi.

Ushbu murakkab san‘atning shakllanishida, shuningdek filmning badiiy-g‘oyaviy konsepsiyasini va uslubiy xususiyatlarini yaratishda "asosiy uchlik"ka kiruvchi, rejissor va operator kabi muhim rol o‘ynovchi - kinorassomlarning o‘rni katta. Kinorassom filmning tasviriy yechimi shakllantirilishida muhim ahamiyat kasb etadi va uning filmdagi roli murakkab va ko‘p qirrali. Rassomning zamonaviy kinodagi vazifasi bo‘lg‘usi filmning vizual tasvirlarini yaratadigan eskizlarni bajarish bilan chegaralanmaydi. U nafaqat rejissyorni tushuntirishga yordam beradi, balki filmning g‘oyaviy-majoziy konsepsiyasini yaratishda, aktyorlar o‘z qahramonlari faoliyat yuritadigan muhitni tushunish va his qilishida, operatorga

filmning stilistikasini va optimal suratga olish pozitsiyalarini topishdagi kabi filmning yaralishidan so‘ngiga qadar bo‘lgan murakkab jarayonda ishtirok etadi. Shuning uchun sahnalashtiruvchi rassom universal bilimga ega bo‘lgan shaxs bo‘lishi kerak: arxitektura tarixini, dekorativ va amaliy san’atni, mebel va kostyum uslublarini bilishi, musiqani, texnikani, optika qonuniyatlarini, matematikani tushinishi lozim. Chunki bu bilimlarning barchasi film uchun muhim bo‘lgan emotsional atmosferani yaratishda kerak bo‘ladi. Filmning badiiy jihatlari, dramaturgiyasi qanchalik muhim ahamiyat kasb etsa uning tasviriy yechimi ham badiiy film uchun beqiyos o‘ringa ega. Tasviriy yechim film muvaffaqiyatining kaliti deyish mumkin. Shunday ekan, badiiy filmlarda tasviriy yechimni tahlil etish, erishilgan yutuq va yo‘l qo‘yilgan kamchiliklarni analiz qilmoqlik, undan kerakli xulosalar olmoqlik kelajakdagi badiiy filmlarda olingan natijalarni tajbiq etmoqda muhimdir.

Zamonaviy badiiy filmlarning tasviriy yechimini tadqiq etishdan avval esa uning tarixiy ildizlarini, nazariy asoslarini o‘rganish lozim. O‘zbekiston badiiy filmlari 1 asrlilik tarixga ega. Ushbu davr mobaynida uning tarixi bir qancha mahalliy hamda chet ellik olim va san’atshunoslar tomonidan o‘rganilgan. Sovet davri O‘zbekiston kinematografida rassomlar ijodi haqida tahlillarni olim Myuntsning ilmiy maqola va asarlaridan o‘rganish mumkin.

Myunts ilk kinematografda kino rassom roli tahlil etilmaganini va bu haqida ma’lumotlar kamligini quyidagicha ifodalaydi: “- Bunga sabab o‘zbek kinematografida kinorassom roli tushunchasi ancha kech paydo bo‘lgani bo‘ldi. Kino rassom tushunchasi paydo bo‘lguncha, sovet kinematografi qatorida o‘zbek kinematografi ham bir qancha etaplarni bosib o‘tishga majbur bo‘ldi. Milliy kinematografning oldidagi eng qiyin masala bu milliy kadrlarning yo‘qligi va filmlar asosan boshqa davlatlardan kelgan senaristlar, rejissor va operatorlar tomonidan yaratilganligi bo‘ldi. Bu paytda rassomning kinodagi roli unga kerakli rekvizitlarni topib berish, dekoratorlik vazifasidan iborat edi, ayrim hollardagina teatr eskizlari kabi film vizualini ko‘rsatib beruvchi eskizlar qilingan. Bunday ishlarni asosan teatr rassomlari bajargan va 1920- 1930 yillarda B.Chelli, G. Sentyurin va rangtasvirchi S.Fedorchenko kabi rassomlar kinoda rassom vazifasini bajarishgan.” [1, 78 bet]

Kino va teatr san’atining O‘zbekistonda shakllanishi, rivojlanishi va xususiyatlariga bagishlangan tadqiqotlar muallifi, taniqli kinoshunos olim, filologiya fanlari doktori, professor X.Akbarov kino san’atining paydo bo‘lishi, tasvirga olish jarayoni va

xozirgi zamonaviy kino tahlillarini turli monografiyalari, kitoblari va maqolalarida aks ettirgan. X. Akbarovning “Кино Узбекистана”¹ deb nomlanuvchi kitobida avtorning bir necha ilmiy maqolalari o‘rin olgan bo‘lib, kinematografning O‘zbekistonga kirib kelishidan 1980-yillar yarmigacha bo‘lgan davr, filmning dramaturgik jihatlari va undagi rejissor va aktyorlar mahorati tomonlama chuqur tahlil etilgan. Ammo bu tahlillar orasida kino dekoratsiya san‘ati, kinoda rassomlik ishi uning rivojlanish muammolariga deyarlik to‘xtanilmaydi.

Qisqa satrlarda rejissor ishi o‘rganilishi davomida filmda qaysi rassom ishlagani haqida ma‘lumot olish mumkin. X.Abulqasimovanning “Рождение Узбекского кино” nomli monografiyasida O‘zbekistonda kinoning tug‘ilishi - boshlang‘ich davri, 1917-1936-yillarning kinofilmlari va N.G‘aniev, K.Yarmatov, Yu.Agzamov, S.Xodjaev, R.Pirmuhammedov kabi rejissorlarning ijodi, ular tomonidan yaratilgan filmlar tahlili berilgan. Monografiyada filmdagi tasviriy yechimga rejissor mahorati tomonlama izoh berilgan. Kinoda rassom ishi va uning ijodi Xanjara Abulqasimovanning asarlarida qisman yoritiladi. San‘atshunos tomonidan tuzilgan filmografiyada 1917-1936 yillarda yaratilgan filmlarda ijod qilgan kino rassomlar haqida qisman ma‘lumot olish mumkin. Ushbu davrda A.Utkin “Минарет смерти” («Uzbekgoskino» 1925y); B.Chelli “Солнечное счастье” («Uzbekgoskino» 1926y), “Вторая жена” («Uzbekgoskino» 1925y), “Шакалы равата” («Uzbekgoskino» 1927y), “Крытый фургон” («Uzbekgoskino» 1928y), “Последний бек” («Uzbekgoskino» 1930y), “Подём” («Uzbekgoskino» 1931y); S. Fedorchenko “Рамазан” («Uzbekfilm» 1932y), “Перед рассветом” («Uzbekfilm» 1934y), “Колодец смерти” («Uzbekfilm» 1934y), Sh.Mamaladze “Клыч” («Uzbekfilm» 1936y), “Джигит” («Uzbekfilm» 1936y) filmlarida rassom sifatida ishtirok etishgan. Kino tarixining boshlarida filmning tasviriy-plastik yechimi rejissor va operator tomonidan voqea-hodisalar rivojini shunchaki ketma-ket qayd etib borish yo‘li bilan hal etilgan. Bunday holatda filmning ta‘sirchanligi voqealar va qahramonlar hisobigagina erishilgan, tasvir tizimi esa bir chekkada qolib ketgan. Kino ustalarining tasviriy olamdagi izlanishlari o‘laroq zamonaviy kinoda yuksak saviyaga, eng murakkab, nozik his-tuyg‘ularni chuqur ochib berishga erishildi. [2, 96 bet]

Tarixiy faktlar va ilmiy ishlarga asoslangan holatda O‘zbekistonga kinematografning kirib kelishidan va 1930-yilgacha bo‘lgan davrda kino rassomlar faqat dekoratorlik vazifasida ishlagani va ularning filmdagi roli hali aniqlanmagan

deyish mumkin. Keyingi davrda milliy filmlarning suratga olinishi va kinemotografning rivojlanishi barobarida kino yaratilishida rejissor va operator bilan bir qatorda rassom roli ham o'ziga xos mavqega ega bo'lib bordi. Olim M.Myunts tomonidan 1930-1885 yillargacha bo'lgan davrda ijod qilgan kino rassomlar hayoti va ijodi o'rganilgan bo'lib, shu davrda ijod qilgan kinorassomlar haqidagi qimmatli ma'lumotlar taqdim etilgan: Varsham Yeremyan, Dobrin Vadim Aleksanrovich, Ziyamuhammedov Sadriddin, Emanuel Qalontarov, Baxtiyor Nazarov, Yevgeniy Pushin, Narimon Raximbabaev, Valentin Sinechenko. Varsham Yeremyan (1897-1963) bir qancha rejissorlar bilan turli xil janrdagi filmlarda ishlagan: "Tohir va Zuhra", "Alisher Navoiy", "Nasriddinning sarguzashtlari", "Paxtaoy", "Avitsenna", "Hamza" badiiy filmlari bunga misol bo'la oladi. Yeremyan kinematografik maydonni juda chiroyli "qurgan".

Rassomning birinchi plandagi detallarni kattaroq ko'rsatishi va bu bilan kadrda chuqurlik hissini orttirishi operator va aktyorlarning o'z ishlarini "qiynalmasdan" bajarishlari uchun sharoit yaratib bergan. Kadrlarda ortiqcha narsaning yo'qligi va plastik obrazlarning bir-biriga kontrast yoki bir-biriga uyg'un bog'lanishi aynan Yeremyan ijodiga xosdir. [3, 82 bet] Shuningdek, Xanjara Abulqasimovanning "Kino san'ati asoslari" o'quv qo'llanmasida kino rassom Varsham Yeremyan ijodi "Tohir va Zuhra", "Alisher Navoiy", "Nasriddinning sarguzashtlari" badiiy filmlari orqali tadqiq etiladi va quyidagi xulosalar beriladi: "Uning eskizlari rangtasvir asarlariga o'xshash, ularning har biri mustaqil asar sifatida qabul qilinadi, faqat mazmun-mohiyati bilan bo'lajak filmning asosini tashkil qilardi. Uning uchun bo'lajak filmda arzimas narsa yo'q edi. Avval eskizlarda, so'ng dekoratsiya yoki liboslarda o'z ifodasini topgan har bir detal o'z ta'sirchanligi va ishonarliligi bilan ajralib turgan. Uning qator filmlarga chizgan va ishlagan bozor va choyxonalar eskizlari hech qachon bir-birini qaytarmagan. U har safar turli arxitektura yechimida yangi-yangi kinoobrazlar yaratib, interyerlarda o'zining betakror ifodasini topardi.". Valentin Sinechenko Emmanuilovich (1914-1976) "Furqat", "Поэма двух сердец", "Samolyotlar qo'nishmadi" filmlarida ijod qilgan. Rassomning har bir janrga aloqida yondashishi va yechim topishi kuzatiladi.

Masalan, drammatik tanglik va og'irlik "Ilohiy qon" filmida, o'tkir publitsistik yondashuv "Samolyotlar qo'nishmadi" filmiga xosdir. Shuningdek rassom eskizlarida plan va masshtabga alohida e'tibor bergan bo'lib, undagi aniqlik va epizod bilan uzviy bog'liqlik kuzatiladi, hamda, ranglardagi emotsional yorqinlik

ham aynan Sinechenko eskizlariga xosdir. [4, 83 bet] Yevgeniy Pushin Aleksandrovich “Dumaloq muhr”, “Doira”, “Mening uyimga kir” filmlarida ijod qilgan bo‘lib, eskizlardagi lokallik, oddiylik va rangdagi o‘ziga xos cheklovlar aynan rassom ijodiga xosdir. [5, 84 bet] 60-yillarning boshlarida Butunittifoq Davlat kinematografiya institutida maxsus ta’lim olgan bir guruh rassomlar O‘zbekiston san’atiga qo‘shildi. Ular o‘zlari bilan professionallikni, kinematografiyaning o‘ziga xos vazifalarini tushunishni olib kelishdi. Ular keksa avlod rassomlari tomonidan to‘plangan estetik qadriyatlarni ehtiyotkorlik bilan saqlab qolishdi va rivojlantirdilar.

O‘zbekfilm kinostudiyasiga bir guruh yosh ijodkorlarning kelishi kino drama, rejissyorlik, kinematografiyadagi bir qator yangi hodisalarga to‘g‘ri keldi. Shu yillarda VGIKni tugatgandan so‘ng kelgan va juda tez ijodiy individualligini topgan, badiiy muammolarni hal qilishga intilgan iste’dodli milliy rejissyorlar jamoasi shakllandi. Kino dramaturgiyasi ijtimoiy ahamiyati jihatidan chuqurroq, tiniqroq, o‘tkirroq bo‘lib, voqelikni falsafiy tushunish xususiyatlarini asta-sekin egallab bordi. Yaratilayotgan filmlarning janr va tematik doirasi kengaydi. Ulug‘ Vatan urushi haqida hikoya qiluvchi tarixiy va tarixiy-inqilobiy filmlar bilan bir qatorda vaqtga bag‘ishlangan filmlar, shu jumladan komediyalar ham paydo bo‘la boshladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Сосновская А. Мюнц. Художники театра и кино. – Ташкент: Изд. литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1982.
2. Ханжара Абулқосимова. А20 Кино санъати асослари/ Х. Абулқосимова; масъул мухаррир Х. Икрамова; Ўзбекистан Давлат санъат институти. - Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2009. –
3. Сосновская А. Мюнц. Художники театра и кино. – Ташкент: Изд. литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1982.
4. Сосновская А. Мюнц. Художники театра и кино. – Ташкент: Изд. литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1982.
5. Сосновская А. Мюнц. Художники театра и кино. – Ташкент: Изд. литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1982.

